

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№2(5)/2024, 59-64

УДК: 947.23: 94(47): 321.7

DOI: [10.52754/1694867X_2024_2\(5\)_9](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_2(5)_9)

**ХІХ К. АЯГЫ - ХХ К. БАШЫНДАГЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН БАШКАРУУ
СИСТЕМАСЫНА КОЛОНИЯЛДЫК САЯСАТТЫН ТААСИРИ (КЫРГЫЗСТАНДЫН
ТҮШТҮГҮНҮН МИСАЛЫНДА)**

ВЛИЯНИЕ КОЛОНИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ НА СИСТЕМУ УПРАВЛЕНИЯ
КИРГИЗСТАНА В КОНЦЕ ХІХ - НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ЮЖНЫХ
РЕГИОНОВ КИРГИЗСТАНА)

THE IMPACT OF COLONIAL POLICY ON THE GOVERNANCE SYSTEM OF
KYRGYZSTAN IN THE LATE 19TH - EARLY 20TH CENTURY (THE CASE OF SOUTHERN
KYRGYZSTAN)

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

Arstanov Sabyrkul Abdimanatovich

т.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Ошский государственный университет

Dr. Professor, Osh State University

sarstanov@oshsu.kg

Омурбеков Маратбек Мавлянович

Омурбеков Маратбек Мавлянович

Oturbekov Maratbek Mavlyanovich

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

masters student, Osh State University

ХІХ К. АЯГЫ - ХХ К. БАШЫНДАГЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫНА КОЛОНИЯЛДЫК САЯСАТТЫН ТААСИРИ (КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНҮН МИСАЛЫНДА)

Аннотация

Макалада ХІХ кылымдын аягында жана ХХ кылымдын башында Кыргызстандын түштүгүндөгү башкаруу системасынын өзгөрүшү жана Россия империясынын колониялык саясатынын таасири изилденет. Россия империясы Кыргызстандын түштүк аймактарын өзүнө кошуп алган мезгилде, жергиликтүү башкаруу структураларынын өзгөрүшү, социалдык жана экономикалык шарттардагы өзгөрүүлөр, ошондой эле жергиликтүү элдин реакциясы талданып, башкаруу системасынын жаңы түзүлүштөрү сүрөттөлөт. Мындай өзгөрүүлөрдүн негизги себептери жана натыйжалары талданып, Кыргызстандын тарыхындагы маанилүү мезгилдерге көңүл бурулат.

Ачык сөздөр: Кыргызстан, түштүк, башкаруу системасы, Россия империясы, колониялык саясат, башкаруу структуралары, социалдык өзгөрүүлөр, жергиликтүү элдин реакциясы

Влияние колониальной политики на систему управления киргизстана в конце XIX - начале XX века (на примере южных регионов киргизстана)

The impact of colonial policy on the governance system of kyrgyzstan in the late 19th - early 20th century (the case of southern kyrgyzstan)

Аннотация

В статье рассматривается изменение системы управления в южных регионах Киргизстана в конце XIX - начале XX века под воздействием колониальной политики Российской империи. Исследуется влияние российского вмешательства на местные административные структуры, социально-экономические изменения, а также реакция местного населения. Особое внимание уделяется изменениям в управлении, вызванным российской колониальной политикой, и анализируются последствия этого для развития региона и его населения.

Abstract

This article examines the changes in the governance system of Southern Kyrgyzstan at the end of the 19th and the beginning of the 20th century under the influence of the colonial policy of the Russian Empire. It explores the impact of Russian intervention on local administrative structures, social and economic changes, as well as the response of the local population. The article focuses on the transformations in governance prompted by Russian colonial policies and analyzes their consequences for the development of the region and its people.

Ключевые слова: Кыргызстан, южные регионы, система управления, Российская империя, колониальная политика, административные структуры, социальные изменения, реакция местного населения

Keywords: Kyrgyzstan, southern regions, governance system, Russian Empire, colonial policy, administrative structures, social changes, local population's response

Киришүү. Кыргызстандын тарыхында XIX кылымдын аягы менен XX кылымдын башы өзгөчө мааниге ээ. Бул мезгилде Кыргызстандын, анын ичинде түштүк аймактарында башкаруунун жаңы формалары калыптанып, жергиликтүү салттык башкаруу структураларынын өзгөрүшү ишке ашты. Кыргызстандын түштүгүнүн административдик жана саясий түзүлүшү Россия империясынын саясатына, аскердик аракеттерине ылайык жаңыланып, жергиликтүү элдин социалдык-экономикалык абалына таасир этти.

Негизги бөлүк. Кыргызстан аймагын Орусия империясына баш ийдирүү процесси 1855-жылдын 17-январында башталган. Бул күнү Ысык-Көлдүк кыргыздардын өкүлү Орусияга кошулуу боюнча расмий түрдө антын бергени белгилүү. Баш ийүү процесси 1892-жылдын апрелинде «Памир маселеси» боюнча Өзгөчө кеңештин чечими менен аяктаган. Бул чечим Памир аймагын жана аны жердеген кыргыздардын Орусиянын карамагына кабыл алууну тастыктаган болчу.

Жаңы басып алынган аймактарда өз позицияларын бекемдеп жаткан падышалык бийлик бул жерлерде жалпы Орусияга мүнөздүү болгон административдик башкаруу системасын орноткон. Падышалык администрациянын өзгөчөлүгү – анын аскердик, саясий, соттук жана административдик ыйгарым укуктарынын айкалышуусу эле. Бул администрациянын жазалоочу функциялары колониалдык саясатты ишке ашыруу милдеттери менен тыгыз байланышкан. Алгач административдик башкаруу системасы Кыргызстанда жаңы аймактарды басып алуу улантылып жаткан шартта түзүлүп, туземдик (жергиликтүү) эл өкүлдөрүнүн позицияларынын акырындап алсызданышына жана колонизаторлордун бийлигинин күчөшүнө багытталган.

Маселен, Орусиянын тышкы иштер министри князь А.М.Горчаков 1864-жылы эле “Орусиянын саясаты жерлерди ченемсиз багындыра берүү эмес, багынган жерлерде биротоло орус амирлигин орнотуп, ал жерлердин келечегине кам көрүү”, -деп жазган. Бул жерде Орусиянын Орто Азияда бекем үстөмдүгүнө жетишүү боюнча чылбырды алыс таштаган перспективдүү стратегиялык план чагылдырылып жатат.

Профессор Ж.Алымбаев Россия империясынын Түркстан крайына карата жасаган басып алуучулук жана колониалдык саясатын 3 этапка [1] бөлүп кароону сунуштайт: 1) XIX к. 50-60 жж. экономикалык жана стратегиялык чалгындоо мезгили. 2) XIX к. 60-80-жж. Орто Азиянын аймагын каратып алуу, хандык, жергиликтүү салттык бийлик механизмдерин жоюу жана жаңы (колониалдык) бийликтин системасынын калыптаныш мезгили. 3) XIX к. 80-90-жж. колониалдык башкаруу системасынын масштабдуу кеңейиши жана башкаруу чөйрөсүндөгү “русификатордук” тенденциянын күчөшү. Окумуштуунун бул пикирин колдоого болот.

Россия империясы өзүнүн башкаруу системасын күчтөндүрүү үчүн, аймакка аскердик күчтөрдү жайгаштырып, жаңы административдик түзүлүштөрдү киргизүүнү баштаган. 1867-жылдан баштап туруктуу административдик бөлүштүрүүдө жашаган Кыргызстандын түндүк аймактарынан кийин түштүк жагында 1876-жылдан баштап административдик реформа жүрүп, ал 1886-жылы Түркстан крайын башкаруу Жобосу биротоло бекигенден кийин аяктаган. Натыйжада азыркы Кыргызстандын тигил же бул түштүк аймактары Фергана облусунун 5 уездинин ар бирине кирип калган [2, 377-398].

Мисалы, Наманган уездине (борбору Наманган шаары) Нарын дарясынын он жээгинде жайгашкан азыркы Аксы, Ала-Бука жана Чаткал райондорунун аймактары, ошондой эле Кетмен-Төбө өрөөнү караган. Анжиян уездине (борбору Анжиян шаары) мурунку Эки-Суу-Арасындагы кыргыз жерлери, тагыраак айтканда азыркы Ноокен, Базар-Коргон, Сузак, Өзгөн, КараКулжа райондору баш ийген. Маргалан уездине болсо азыркы Баткен облусунун Баткен районунун айрым жерлери, азыркы Ош облусунун Ноокат районунун батыш өңүрү караган. Кокон уездинин курамында Ош облусунун Чоң-Алай, Баткен облусунун Кадамжай райондорунун аймактары, Баткен районунун айрым жерлери, каратегиндик кыргыздар турган. Азыркы Кыргызстандын чөлкөмүнө бир гана Фергана облусунун Ош уезди бүтүндөй кирген. Ал уезддин курамында азыркы Кара-Суу, Алай, Араван райондору, Оштун тегереги, Өзгөн районунун Куршаб бөлүгү, Ноокат районунун чыгыш тарабында жайгашкан басымдуу бөлүгү турган.

Аталган уезддер борбору азыркы Өзбекстандын Фергана (ошол кездеги Маргалан, кийинчерээк Скобелев) шаарында жайгашкан Фергана облусун түзгөн. Лейлек жана Сүлүктү чөлкөмдөрү 1887-жылы Зеравшан округунун базасында түзүлгөн Самаркан облусунун Ходжент уездине курамына карап калган Отор бийликтери Түркстан аймагын административдик бөлүштүрүүдө жергиликтүү элдердин түпкү кызыкчылыктарын, экономикалык, этникалык жана маданий өзгөчөлүктөрүн эсепке алган эмес. Кыргыздар ээлеген аймактардын ар кайсы облустардын курамына кирип калышы кыргыз урууларынын өз ара карым-катнашын кыйындатып, ынтымагынын чыңдалышына, улуттук аң-сезиминин, ой мүдөө-тилектеринин өсүп-өнүгүшүнө кедерги болгон.

Түркстан крайында жергиликтүү башкаруу системасынын кириши бир катар өзгөчөлүккө ээ. Анткени, Орусиянын борбордук аймактарына караганда Түркстан крайындагы жергиликтүү башкаруу системасы, “аскерий-элдик башкаруу” деген аталышта алгач Кавказда, андан кийин Түркстанда тажрыйбага ээ болгон. Анын ички мазмунунда 3 белги жатат [2, 377-398]:

1. Жергиликтүү “тузем” калкы Орусия империясынын мыйзамдары менен эмес, өздөрүнүн “элдик адаттары жана атайын чечимдери” менен жашайт;

2. “Туземдик” калктын сотун шарият, адат эрежелери менен иштеген “жергиликтүү эл соту” түзөт;

3. Ар бир орус администрациялык башкаруучу бир эле учурда өзү башкарган округда, бөлүмдө же облуста аскер командачысы да болуп саналат.

Кыргызстандын түштүгүндөгү башкаруу системасында көчмөндөрдүн жана отурукташкан калктардын ролу өзүнчө каралышы керек. 1867-жылкы Убактылуу Жободо Түркстандын көчмөн жана отурукташкан калкын башкаруу бирдей тартипте жүргүзүлөт деп жарыяланган. Иш жүзүндө көчмөн жана отурукташкан калкты башкарууда бир катар айырмачылыктар болгон. Ал эми шаарларда орус башкаруусунун түзүлүшү менен, аскердик жана цивилдик башкаруу элементтери айкалышты. Мындай көрүнүш жергиликтүү элдер менен орус бийлигинин ортосундагы мамилелерде көбүнчө тирешүү жана чыр-чатактарга жол ачты.

Орус падышачылыгы аймакты башкарууда жергиликтүү чыккан адамдарды, көбүнчө бай-манап чөйрөсүнөн чыккан адамдарды төмөнкү тепкичтерге коюп, ошол эле учурда

негизги башкаруу рычагдарын уезддерде, облустарда жана аймакта (губернаторлукта) Аскер министрлигинин өкүлдөрүнүн колуна топтогон.

Ошентип, орус падышачылыгынын Кыргызстандагы административдик реформалары эки тараптуу максатты көздөгөн. Биринчиден, алар ири жергиликтүү башчылардын – манаптардын жана бийлердин позицияларын акырындап алсыратууга багытталган. Бул алардын мураскердик бийлигинен ажыратуу жана алардын иш-аракеттерин катуу мыйзамдар менен чектөө аркылуу ишке ашкан.

Мисалы, мындай өзгөртүүлөрдүн максаттарын аныктап жатып, Түркстан генерал-губернатору К.П. Кауфман 1881-жылы мындай деп жазган: «Кыргыз калкынын коомдук түзүлүшүндөгү туруктуу бөлүнүүлөр, анда азыркыга чейин султандардын (кыргыз-казактарда), манаптардын (кара кыргыздарда) жана башка «ак сөөктөрдүн» орду өтө күчтүү болгон, жаңы башкаруу аркылуу киргизилген шайлоо башталышы менен олуттуу түрдө солкулдатылды» [7]. Ошондой эле ал ачык белгилеп кеткен: «Жергиликтүү кызмат адамдарынын тандалышына байланыштуу, мен орус бийликтери айрым адамдарды али жакшы тааныбаган алгачкы убакта гана шайлоо принцибин катуу сактоо мүмкүн деп эсептейм» [6].

Орус жергиликтүү администрациясынын «элдик» деп аталган төмөнкү бийлик түзүмүнүн жасаган туура эмес иштери калктын нааразылыгын пайда кылган. Мындай фактылар көбүнчө жаап-жашырылчу, ал эми ачыкка чыккандары колониалдык чиновниктердин ыплас иштерге аралашып калганынан улам жеткиликтүү денгээлде жазаланган эмес. Болуштар, старчындар, аксакалдар өздөрүнүн кызмат абалын пайда алып келүүчү, баюуга шарт түзүүчү орун катары карап, капчыгын толтурууга аракеттенишкен. Бул жөнүндө Пишпек уезди Г. Загряжский: «Мурда уруу башчылары элди күчүнө таянып тоносо, эми соттун өкүмүн, орус мыйзамдарын пайдаланып тоноого өттү», деп жазган [2, 377-398].

Бул маселелер 1898-жылдагы “Анжиан көтөрүлүшү” деп аталган баш көтөрүүдө ачык көрүнгөн. Аталган окуя 1898-жылдын 17-майында болгон. Бирок көтөрүлүшчүлөрдүн кыялы орундалган жок. Падышалык бийлик тарабынан көтөрүлүш катуу басылып, таркатылган. Көтөрүлүшчүлөрдүн курамы көп улуттуу болгон. Бул тууралуу соттолгондордун улуттук курамы далилдеп турат: кыргыздар - 257 (жалпы соттолгондордун жарымынан көбү), өзбектер жана сарттар - 112, түрктөр - 20, уйгурлар - 17, кыпчактар - 3, тажиктер - 5, каракалпактар - 1. Жалпысынан 417 адам соттолгон. Соттолгондордун улуттук курамына таянып, бул көтөрүлүштү профессор Т.Кененсариев “Кыргыз-Анжиан көтөрүлүшү” деп атоону сунуштаган [5].

Россия империясынын баскынчылыгына каршы көтөрүлгөн жергиликтүү эл өзүнүн салт-санаасын, диний ишенимдерин жана салттык чарба жүргүзүүсүн сактап калууга тырышты. Бирок орус бийлиги өзүнүн аскердик жана саясий күчүн колдонуп, бул көтөрүлүштөрдү кысымга алды.

Жыйынтык. XIX кылымдын аягында жана XX кылымдын башында Кыргызстандын түштүгүндөгү башкаруу системасы негизинен колониялык системанын алкагында түзүлүп, бир нече этапты башынан өткөргөн. Россия империясы Кыргызстандын түштүк аймактарын өзүнө кошуп алгандан кийин, анын аймагында жаңы административдик бөлүнүүлөр жана башкаруу формалары орнотулган. Россия империясынын башкаруу системасы

киргизилгенден кийин, жергиликтүү элдердин социалдык жана саясий абалы өзгөрүп, жаңы административдик түзүмдөр киргизилген. Демек, ал убактагы башкаруу системасынын өзгөрүшү Кыргызстандын тарыхында терең из калтырган. Мында негизги башкаруу системасы орус аскерлеринин жана чиновниктеринин колунда болуп, жергиликтүү башкаруу укугу чечкиндүү түрдө чектелди.

Пайдаланылган адабияттар

1. Алымбаев Ж.Б. Туркестандагы колониалдык саясат жана фергана өрөөнүндөгү 1916 – жылдагы көтөрүлүштүн башталышы // *Sosyal Bilimler Dergisi* № 17, 2007
2. Кененсариев Т. Кыргызстандын тарыхы II том (XVII – XIX кылымдар) Бишкек, 2016. 377-398-бб.
3. Кененсариев Т. 1916-жылкы Улуу көтөрүлүштүн өбөлгөлөрү жана себептери // эл. шилтеме: https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:7891
4. Кененсариев Т. Экономическая политика царского правительства в Кыргызстане во 2-й половине XIX - начала XX вв.-Б., 2009, 288 с.
5. Кененсариев Т., Авазов Э. Анжиян көтөрүлүшү жана кыргыздар.-Б., 2002. 164 б.
6. Кибиров М.Н. Переселение илийских уйгур в Семиречье. Алма-Ата, 1951. С.52-53.
7. Сапаралиев Д. Система управления кыргызов в составе Российской империи (1855-1917 гг.) // эл. шилтеме: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/844374>